

MEGÚJULT JELENLÉT

Nemes Nagy Ágnes műfordításai

GERA GYÖRGY

A műfordító választása alig burkolt önvallomás. „Ez tetszett”, „ezt a költői magatartást éreztem rokonnak” — a csodálaton kívül itt rendszerint a megcsalatas dűhe munkál, a mellözöttség szította háborgás, az a fajta számon kérő indulat, amely a műfordítót revánsra ösztökéli, mivel elorozták előle azt, amivel a világ természetes rendje szerint neki kellett volna *elsőként* jelentkeznie. Az elmulasztott lehetőség kárpótlása... Verset írni ugyanarról, de nem ugyanúgy, *változatlan autenticitással*, tudatos felfedezői szándékkal — s mi a felfedezés? egy értelmező szótár szerint: „az új felfedése a régi tárgyban” — a műfordításkötet olvasója bizvást remélheti, hogy egy költői világkép további bontakozásának tanúja lesz.

Nemes Nagy Ágnes *Vándorévek*je ez ismérvek fényénél a műfordítás paradoxona. Költőnket ugyanis nem a versek válogatják ki, ő válogatja ki a verseket.

A szubjektivitás diadala volna-e ez az objektív korrespondenciák fölött? A játékosság öröme? Önként vállalt erőpróba? Bizonyos, hogy a *Vándoréveket* forgatva úgy tetszik, Nemes Nagy Ágnes annyira kedvét lelte az akadályokban, hogy azokat a választás váratlanságával is tetézte.

Különösen elképesztő ez a már-már önsanyargató buzgalom a kötet tengelyébe emelt Victor Hugo versek átültetésének esetében. A romantika atyját a huszadik század közepén magyarra fordítani mindenképp kockázatos vállalkozás, hiszen a két kor ellentéte szinte leküzdhetetlenné emeli a két nyelv amúgy is alig áthidalható strukturális különbségeit. De Nemes Nagy ezen felül is keresve sem kereshetett volna még egy világirodalmi rangú költőt, akinek egyénisége tőle távolabb áll. Párhuzamot vonni közte és a francia költő-óriás között mindenképp erőszakolt, hiszen a ráció tiszteletén és a humánus hitén kívül semmi sem társítja őket. Hugo maga a féltelenség, a romantikus pátoasz, a tobzódó szó-orgia; Nemes Nagy a szigor, a költészetté párolt érzékenység, a puritanizmus; Hugo: profetikus szertelenség, szatirikus él, harsány retorika, mohóság, nemegyszer a szócséplés határáig. Nemes Nagy: befelé fordulás, ökonómia, meztelen lényegre törés. Nem, két ennyire más-eszményű, más-eszközű költő aligha találhat egy művön belül modus vivendit. És, mint a műfordítás ünnepein, ezúttal is bekövetkezik a csoda: egységgé oldódnak az ellentétek.

Elcsigázta a nap, Boáz lefeküdütt.
Szerájén szüntelen, estig munkálva fáradt,
Aztán szokott helyén vetett magának ágyat,
S aludt, rakott búzás, telt vékái között.

(Az alvó Boáz)

A hajdan kötelező iskolai olvasmány ihletett feltámadása titkon remélt, ám csak ritkán beteljesülő esemény. Terhes előítéleteinket nemegyszer egy életen át magunkkal hurcoljuk, még az avatott tanúk vallomásai sem igen szabadíthatnak meg tőlük. Ehhez a élmény heve kell, a szembesítés áramütése. Az, hogy *ugyanabban* a szendergő más-t felfedezzük.

Booz s'était couché de fatigue accablé;
Il avait tout le jour travaillé dans son aire,
Puis avait fait son lit à sa place ordinaire,
Booz dormait auprès des boisseaux pleins de blé.

Ugyanaz volna-e a két strófa? Csupán a nyelvi különbözőségekből fakadó hangsúlyeltolódás miatt volna meggyőzőbb a magyar vers indítása? A folytatás kételyeket oszlat, s új kételyeket ébreszt.

Nemzetet nemzenék? Higgyem hiedelemmel?

— így a magyar szöveg. S Hugo:

Une race naitrait de moi? comment le croire?

S még tovább:

Ekként beszélt Boáz, álomban s révületben,
S szemét Isten felé emelte, hunyva bár;
Cédrus nem érzi meg, ha tövén rózsa serken,
S ő nem érezte meg a nőt lábainál.

Ami franciául:

Ainsi parlait Booz dans le reve et l'extase,
Tournant vers Dieu ses yeux par le sommeil noyés;
Le cedre ne sent pas une rose a sa base,
Et lui ne sentait pas une femme a ses pieds.

Mennyivel *hugóibb* a magyar vers az eredetiné! És mennyivel inkább szíven üt bennünket, akik a világirodalom és a magyar irodalom hagyományain nevelkedtünk. Hugo „változata”: a próza küszöbén megtorpanó epika. A magyar Hugo: líra és epika szövevénye. Az eredeti: a couleur locale meghirdetése; a fordítás: e követelmény valóra váltása. Egyfelől: jelképesre törekvő történelmi zsánerkép; másfelől: régmúlt idők hiteles jelenvalósága. Egyfelől: a romantika a maga olvasókönyvi, némiképp dagályos ós-állapotában; másfelől a romantika vágyaink korrekciójával.

Átköltések volnának hát ezek a műfordítások? Erőszakot tett Nemes Nagy Ágnes az eredetin? A csoda épp az, hogy filológiailag ennyire pontos fordításunk alig akad. Csupán az inspiráció különbözik. A

nyelv, ám elsősorban a kor miatt. Mert Nemes Nagy beépítette az „első változat”-ba mindazt, ami azóta a világirodalomban történt. A tanulmányokat és asszociációkat. Aranyt és Babitsot. Sőt még azt is, hogy nálunk utólag következett be. Másodlagosan, így is mondhatni. De úgy is, hogy tisztultabban.

Ebben az Hugóban, a *mi* Hugónkban, nincs semmi póz, semmi ünneplés, semmi fennkölttség. Se könnyontás, se érzelmesség. A leírt szó mögött rejtelmesebb valóság bujkál, titok, amelyet a mű föllebbent. Ez tiszta költészet, nem pedig „littérature” — abarn az értelemben, ahogy Verlaine használta, s mely szerint locsogást jelent. Arany János-i líra, a *Balladák* és az *Őszikék* lírája. Szemérmes, férfias, feszes.

Ne nézd a kulcsot és a zárat.
Lépcső vagyok; töpreng a bánat;
Az óra eljön, itt-talál;
Valaki majd, ki árnyba tévedt,
Fokaimon magasra lépked,
S valaki majd rajtuk megáll.

(Aranyból s márványból)

Victor Hugo volna ez? Ez *is* Hugo volna? S ez is?

A nap ma fellegek között pihent le este.
Holnap jön a vihar, majd est, majd éj megint,
És hajnal, villogó fényét veszítve,
S nap, éj — szökő időnk egy-egy lépése mind.
(Naplementék)

Úgy tetszik, egy költő született. Egy francia származású magyar.

*

És egy német magyar: Rilke.

Jegyzékbe foglalt negyvenegy versének címét átfutva nincs ebben semmi rendkívüli. Ami elgondolkoztat, az inkább az arány, mintsem Nemes Nagy Ágnes választása. Rokon lelkek korokon, országhatárokon át is ölelkeznek.

A látszat azonban ezúttal is csalóka. Mert ha a műfordítás újjáteremtő jellegéről beszélhetni, ez utóbbi vállalkozás még az előzőnél is kilátástalanabb.

Hugóról őrzött képünk ugyanis az ifjúkori balítélet kísértése. Rilke-portrénk azonban a tehetetlenség erejével ható véglegesnek vélt élmény. Az eredeti versek vissza-visszacsengő violamuzsikája, egymással vetélkedő, ám egyazon hangszerezen játszott, pompás műfordítások sora, irodalomkritikák tekintélyi hely-kijelölése. Kosztolányi, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Franyó, Radnóti, Lukács László, Jékely, Rónay, Képes, Garai, Vas István, Fodor András, Kálnoky, Csorba, Rab Zsuzsa, Szabó Ede, Vajda Endre (és a fordítók névsora távolról sem teljes) — arról vall, hogy századunk költői közül kevesen tettek Rilkéhez hasonló vonzóhatást. Melléjük — s melléje — szegődni a hódolat lerovása, s egyszersmind egy már közhelyszerűen kötelező értékítélet konszalkrálása.

A Rilke-fordítások színét és tónusát eszerint kötelezően megszabják múltbéli méltatói. „Rilke az impresszionizmus artisztikumából nőtt ki... — véli Babits. — Ős prágai házak s Rodin-szobrok árnyában itatta szavait mindenféle lelki borokkal lágyá és mágikusá. George keményebb.” Szerb Antal nagyjából ugyanezt ismétli: „Az irodalomtörténet — írja — ...mindig szembeállította a férfias, latinoklasszikus Georgét a nőies, szlávos-misztikus Rilkével.” E mechanikus párhuzamnak hódol a régi magyar Rilke-kritika színe-java, Kosztolányi szinte az egyetlen, aki igyekszik fölfedni e költemények ambivalenciáját. „Rainer Maria Rilke költészete... szláv” — szögezi le jeles társaival látszólag egyetértésben; ám miután kifejti, hogy „Rilkében a szláv alázat oly végtelen, hogy átfinomodik, megdicsőíti magát”, arra a következtetésre jut: „Nem ismerem nála férfiasabb művészt, aki lenge anyagával ilyen öntudatosan bánik.”

Szlávság és ércesség, misztika és antikos feloldódás a természetben — Valéry, Kassner és Gide elemzései óta a rilkei világ kettősségét, összemosódó, zárt rétegezését bizonygatni felesleges. Az első — dionüszoszszinak is nevezett — korszak zeneiségét, impresszionista hangulatalelemt a *Buch der Bilder* és a *Stundebuch* megjelenésével az apollói szakasz vizualitásra törő, keményen kifaragott szobrászi jegyei váltják fel, Rodin hatása, akiről Rilke — elválásuk után is — így emlékezik meg: „Mindenre megtanított, amit azelőtt nem tudtam...” S hogy mi ez a minden? Ellenlábasaival, a negédeskedőkkel, a „nőies költőkkel” perelve, erről így beszél: „Úgy használják a nyelvet, érzékenykedve, mint a betegek, hogy leírják, hol fáj nekik, ahelyett, hogy keményen szavakká változnának, mint a székesegyház kőfaragója, aki fanyar gyötrődéssel teszi át magát a közönyös kőbe.”

Az érett Rilkének, *A fiú*, a *Pont du Carrousel*, az *Orpheus szonettek* és a *Dunói elégiák* költőjének hitvallása ez. Ennek a letisztult Rilkének már távolról sem eszményképe az omlatag, édes-bús líra. Versei vad lovon éjszakába szálló férfiakat idéznek, néma kéményeket és súlyos port, csillagot torlaszoló hegláncokat és ószövetségi angyalokat. A magyar műfordítások azonban — a Nyugat izlését követve — jobbára a „szlávosan lágy” Rilke hagyományát ápolják.

E hagyománnyal szakítani a lázadás határait súrolja. Nemes Nagy azonban meri vállalni a lázadók próbáját. Az ő Rilkéjéből erő árad, egyszerűség és áhítat. Töprengő, ám nem méltató költő ez, tömör, cikornyátlan és cizellált, aki a mindenben s mindenhol fellelhető korrespondenciák elemi erejű megszólaltatásával nyugtáz le. Érdeemes egymás mellé állítani egy, a régi felfogást tükröző fordítást az övével.

Pont du Carrousel

A Vak, ki a hidfőnél áll, olyan,
mint névtelen országban a határkö,
nem változó, mellette emberár fő
s az égitestek némán-komolyan

körötte lejtnek s ő a Középpont
mert minden összeviszza, százfélé ront.

Ő az Igaz, ki már sietni fáradt,
vad, kacskaringós utakon vigyázva,
Ő a sekély és hétköznapi lázba
az Alvilág felé vivő bejárat

(Kosztolányi)

Pont du Carrousel

A vak férfi, aki a hidon áll,
mint mérföldköve névtelen vidéknek,
talán a tárgy, mit változás nem érhet,
amely körül a csillag-óra jár,
amely középpont, bolygókat köt össze.
Hisz minden ott forr, ott forog körötte.

Ő az igaz, ő a mozdíthatatlan,
száz zagyva út közt állva egymaga;
az alvilág sötét bejárata
a felszínen nyüzsgő embercsapatban.

(Nemes Nagy)

S a német eredeti:

Der blinde Mann, der auf der Brücke steht,
grau wie ein Markstein namenloser Reiche,
er ist vielleicht das Ding, das immer Gleiche,
um das von fern die Sternenstunde geht,
und der Gestirne stiller Mittelpunkt.
Denn alles um ihn irrt und rinnt und prunkt.

Er ist der unbewegliche Gerechte,
in viele wirre Wege hingestellt;
der dunkle Eingang in die Unterwelt
bei einem oberflächlichen Geschlechte.

Az interpretációk szembeeszkő különbsége csodálkozásra és elmélkedésre készítet. Két költő eltérő ízlés-kultúrája — elegendő magyarázat-e ekkora különbségre? Vagy az eltelt harminc esztendő, korunk illúziótlanabb szelleme is hozzájárult az új modulációhoz? Mindenesetre, Nemes Nagy Ágnes versében semmi sincs a hajdan eszményített szimbolista oldottságból, az andalgásból, nyersebben szólva: kényeskedésből. Az ő Rilkéje feszes, már-már parnasse-i módon egytömb. Apollói és nem dionüoszosi. Sejtelmesség? Muzsika? Nemes Nagy Rilkéjéből persze ez sem hiányzik. De itt a sejtelmesség konkrét *dolgokban* testet öltő panteizmus, a természet *tárggyiasult* éneke, s a violáról orgonára áthangszerelt zene nemcsak mollban, hanem dúrban is szól.

Kivonul a lovag, feketén ma kiszáll,
a világ zsvájába vonul.

És kint van a Minden: a nap meg a vár,
a jó meg a rossz, lakomához a tál,
a május, a lány, meg a lomb, meg a Grál
és kint a keresztutakon maga áll
ezernyi alakban az Ur.

(Lovag)

Mennyi lelemény! Hűség és virtuozitás. Az „alapszöveg” mily lelkiismeretes szolgálata. S ugyanakkor mily fényes diadala az eredetiségnek! Nem, ezek a versek nem egyszerűen „új változatok” — ezek a véglegesség érvényével integrálnak egy költőt a magyar irodalomba.

Rózsa, te tiszta ellentmondás, gyönyörűség,
Annyi temérdek pilla alatt
Senki sem alszik.

(A költő sírfelirata)

Odakívánkozik e háromsoros a legszebb magyar versek antológiájába.

*

Magyar Hugo és magyar Rilke... A műfordításnak kulturális hivatása s újjáteremtő szerepe is van, hisz különböző kultúrák más-más időben emelnek körükbe egy-egy művet. Rehabilitáció és felfedezés? A műfordítás-remekmű elsődleges ismerve az új vers autentikus volta.

E kritérium világánál a siker záloga a műfordító asszimiláló képessége. Az időtlen és a korigény szintézise. Az a fajta boszorkányos tehetség, amely *az eredetnél is hitelesebbként fogadtatja el azt, ami nem ugyanaz*. Több vagy kevesebb, de más. S egyszersmind a megtévesztésig hasonló.

Azáltal, hogy *megújult jelenlét*.

A műfordítás létjogosultságának ez a — már-már egyeduralkodó — igazolása. Igénye s egyben célja is. S az eszközök? Nemes Nagy Ágnesnél a filológiai hitelesség, a meg nem torpanás formai akadályok előtt, hajlékonyság és szigor, hangulatok és zene iránti érzékenység, a beleélés öröme.

Nyolcvan és egynéhány különböző költő-személyiséggel konszenzust keresni — Li Taj-Póval és Frénaud-val, Tibullusszal és Spenderrel, Petrarccal és Lorcával... s külön kellene szólni a pompás La Fontaine és Sanit-John Perse fordításokról — ehhez a belső sugallat egy-maga kevés. Ehhez nyughatatlan is kell, hivatástudat is. „Kisajátító” szándék, a világirodalmat a magyar irodalomba bekebelezni vágyó indulat. Az egyetemesség szenedélye.

Ennek köszönhetjük Vigny „Mózes”-ének, Ronsard szonettjeinek, Whitman öt versének pazar fordítását; a fényes Lorca- és Burns-költevényeket és egy megindító Millont; s az újabbak közül Saint-John Perse műveit, Emmanuel „Orfeus sírja” részletét, az afrikai névteleneket és Auden megrázó „Spanyolország”-át. S ha szívesebben is látnánk a néhol szűkmarkú felaprózás helyett több — Rilkéhez vagy Húgóhoz hasonló — portrét, ha el is cserélnők Jacques Tahureau vagy Henri de Regnier „Őszi éj” című — közös kiadványok kényszerét idéző — versét egy-egy újabb Pessoa-darabért — végül mégis a beavatottak

igézetével csukjuk be a kötetet, amiért egy önálló költői világkép egy-
sleges bontakozásának tanúi lehettünk.

S amikor a lemondás gyönyörével helyet keresünk neki könyves-
polcunkon, rövid habozás után odaállítjuk a *Szárzavillám* mellé. Ott
találjuk meg ezentúl Nemes Nagy Ágnes legjava eredeti versei mellett.